

Encyklopedické heslo

TONKA ŠIBENICE

Karel Anton, 1929/1930

Námět: Egon Erwin Kisch (povídka Nanebevstoupení Tonky Šibenice). **Scénář:** Benno Vigny, Willy Haas. **Kamera:** Eduard Hösch. **Hudba:** Erno Košťál. **Architekt:** Hanuš Gödert, Vilém Poneš. **Zvuk:** H. S. Heller. **Střih:** Karel Anton. **Textař:** Karel Hašler.

Hrají: Ita Rina (Tonka), Josef Rovenský (odsouzený vrah Prokůpek), Vera Baranovskaja (Tončina matka), Jack Mylong-Münz (Jan), Antonie Nedošinská (majitelka nevěstince madam Kautzká), Felix Kühne (obchodní cestující Načeradec), Jindřich Plachta (prodávач u pouličního stánku), Emilie Nitschová (kaštanářka), Rudolf Štěpán (mistr popravčí) ad.

Výroba: Anton-film. **Distribuce:** Lunafilm. 82 min., čb, 35 mm. **Premiéra:** 27. února 1930.

Melodramatický příběh padlé dívky Tonky se odehrává během (necelého) jednoho roku a je rozčleněn do čtyř kapitol, jež uvozují mezititulky s názvy dle ročních období („Jaro“ až „Zima“). V úvodu přijíždí Tonka do rodné vsi; tam ji vedle matky vítá i Jan, který si ji chce vzít. Žádný z nich netuší, že se Tonka v Praze živí jako prostitutka. Po návratu do města podlehá Tonka smutku. Vykřičený dům jednoho večera navštíví policie, aby zde našla dívku, která splní poslední přání na smrt odsouzeného vraha. Tonka učiní dobrý skutek a stráví s odsouzencem noc před popravou. Za to si vyslouží opovržení a ocitne se v bídě na ulici. Mezitím Tonku hledá Jan, náhodně se setkají na pražské pouti a společně odjíždějí domů. Chystají svatbu, ale těsně před ní se Jan v hospodě dozví, že jeho nastávající je „Tonka Šibenice“. Svatba se nekoná, Tonka se znovu ocitne v Praze na ulici, propadá alkoholu a ve sprosté hospodě za štamprli vypráví svůj příběh. Tam ji opětovně nalezne Jan a zoufalá Tonka jej prosí, aby ji vzal pryč. Během nastalé rvačky Tonka vyběhne z hospody, aby si v nedalekém pouličním krámku zpátky vykoupla své svatební šaty, které před tím prodala, umírá však sražená koňským povozem.

Filmový příběh *Tonky Šibenice* vznikl podle námětu německy píšícího pražského novináře Egona Erwina Kische, který jej, údajně na podkladě reálného předobrazu, zpracoval do podoby reportážní povídky a pod názvem *Die Himmelfahrt der Galgentoni* publikoval v roce 1921 v *Prager Tagblatt*. (Kisch napsal ještě dvě další verze *Tonky Šibenice*; druhou verzi prozaickou, která se neodehrává v Praze, nýbrž v Berlíně, a verzi dramatickou, kterou v roce 1921 inscenoval Emil Artur Longen na Revoluční scéně pod názvem *Nanebevstoupení Tonky Šibenice*. K údajně reálnému základu příběhu snad stojí za zmínku, že v knize Gabriely Žemličkové a Jiřího Tomáše, E. E. Kisch – novinář a bojovník, na str. 50, je uveřejněna fotografie skutečné *Tonky Šibenice*.)

Stejně jako předlohu i film uvozuje (graficky vyjádřený) citát z evangelia sv. Matouše: „Jak vám pravím, celníci a nevěstky budou v ráji před vámi“. Jinak ovšem příběh protřelé pražské prostitutky doznal ve scénáři podstatných změn: jako kontrast vůči městskému podsvětí vznikl druhý dějový plán, který je zasazený do idylického prostředí Tončiny rodné moravské vsky a jehož nosný motiv tvoří vztah mezi Tonkou a Janem. Tím také hlavní hrdinka získala chybějící psychologické a sociální zázemí. Tvůrci též eliminovali Kischovy naturalistické popisy a slovní vulgarismy. Film se tak posunul do konvenčnější žánrové polohy melodramatu, založeného právě na významovém protikladu „zkaženého“ města a „čistého“ venkova. Z Tonky se stalo prosté venkovské děvče, jež se vinou okolností dostalo ve městě na scestí, tento morální prohřešek v ní vyvolává pocit viny (proto utíká před Janem, když ji žádá o ruku), svůj hřích by chtěla nějak vykoupit (proto stráví noc s odsouzencem), ale ke smíření může dospět až v tragickém finále (Tonka, umírající v Janově náručí, sní o tom, která se s Janem, ona v bílých květovaných šatech, on v tmavém obleku, vracejí domů a matka jim dává své požehání).

Ita Rina v roli Tonky

Foto archiv

Režisér Karel Anton pojal tento námět umělecky ambiciózně a sugestivně využil stylotvorných prvků německého expresionismu a zvláště kammerspielu, což se projevilo v různých složkách: v užití subjektivní kamery; ve fotogenických kvalitách obrazu, založených na světelné tonalitě a na kontrastu černé a bílé (mistrovská je sekvence v cele odsouzenecově); v práci se symbolikou prostředí (vězeňská cela, vykřičený dům) i drobných rekvizit (mechanická hračka děda Mráz, svatební šaty); v montážních sekvencích prolínaček a zmnožených expozic vyjadřujících pohnuté duševní stavy a představy ap.

Karel Anton důsledně akcentoval kontrastní kompozici příběhu, zejména v kresbě prostředí a jeho atmosféry, dotvářené i symbolikou ročních období. „Městské“ sekvence jsou dramaticky vypjaté, téměř výhradně se odehrávají ve stísnujícím nočním šerosvitu, v uzavřeném prostředí mondénních interiérů vykřičeného domu či v úzkých zapadlých uličkách, kde platí nelítostné zákony spodiny (ponurou atmosféru podtrhuje i natáčecí v ateliérových stavebách). Dekadentní obraz podsvětí, jeho morální špíny a úpadku (vymyká se z něj pouze manželská dvojice z pouličního krámků, která Tonce pomáhá), jež má za následek tragické lidské osudy, se příznačně pojí s melancholií podzimu (padající listy, Tonka sedí zoufalá a opuštěná na lavičce v parku)

a s obdobím nevlídné, mrazivé zimy (prokřehlá Tonka postává na ulici; Tonka umírá a na její tělo dopadají sněhové vločky).

Obrazy z Tončiny rodné vsi tvoří záměrný kontrast: časově situovány do období jara a léta (probouzející se příroda jako by životodárně obrozovala) jsou zality jasným denním a slunečním světlem; blízcí a laskaví lidé (Tončina matka, vesnická chasa), prosté interiéry (Tončin rodný dům) a důvěrně známé věci (Tončin pokoj, panenka, šaty z její truhly) skýtají pocit bezpečí a domova; otevřené přírodní reály dávají rozlet a vitalitu, polní práce představují poctivý zdroj obživy, místní folklór (krojovaná zábava, pasák hrající na flétnu) ukotvují ve venkovské pospolitosti a v tradici... Venkovské obrazy se vyznačují „měkkou“, poetizující a lyrizující kresbou, která spoluutváří idylickou atmosféru. Doma (na venkově) nachází Tonka štěstí, klid a radost, město ji ničí...

Zvláštní zmínku zaslouží již výše zmíněná sekvence z odsouzenecovy cely, která je ukázkou režijního (kameramanského i hereckého) mistrovství. Základní situace (setkání dvou vystrašených bytostí, nebohé prostitutky a hrubého vraha ve vězeňské cele poslední noc před jeho popravou) je sdostatek vypjatá již prvotním určením. Režisér ji však dále dramaticky stupňuje: jednak zdůrazňuje klaustrofobní uzavřenost prostoru (viz průhledy skrze kukátko ve dveřích na procházející stráž a především viz hrozné stíny na zdech cely, jež vrhají mříže a pohybující se postavy), jednak podtrhuje plynutí času (synchronní montáž záběrů z cely a prostřihů na kata; postupující rozbřesk). Rakursy kamery navíc jemně subjektivizují pohled a definují pozici aktérů: zatímco odsouzenec s Tonkou jsou často snímáni z mírného nadhledu, který vyjadřuje jejich roli obětí, při záběrech kata je užito podhledu, jenž monumentalizuje odosobněnou moc. Celá sekvence vrcholí dramatickou montáží popravy, v níž se velký detail odsouzenecovy tváře prolíná se záběry soudce, který čte rozsudek, a kata, který chystá smyčku, a s prostřihy na Tončinu tvář.

Karel Anton začal natáčet *Tonku Šibenici* na podzim roku 1929 v ateliérech na Kavalírce jako němý film (odtud pramení důraz na vizuální způsob vyjadřování). Když však v noci na 26. října ateliéry vyhořely, oheň zničil i část natočeného negativu. Bylo to v době prudkého rozmachu zvukového filmu, proto nově dotočená verze *Tonky Šibenice*, realizovaná ve vinohradských ateliérech AB, byla dodatečně ozvučena v pařížských ateliérech firmy Gaumont (v české, německé a francouzské verzi). Ve skutečnosti však „němý“ film doplnila jen synchronizovaná ilustrativní hudba a několik zpívaných a dialogových scén. Přesto snímek vstoupil do našich kin jako „první český zvukový a mluvený film“, což se neobjevilo jen jako součást reklamy, ale i v recenzích.

Dobová kritika vesměs nadšeně přijala samotný fakt, že film obsahuje zvukovou stopu (zvuková reprodukce byla údajně „jasná, čistá, překvapující“, jak píše České slovo). Například ve Filmovém kurýru se (o premiéře) psalo: „Dojem, který zanechal tento snímek, byl nezapomenutelný a strhující. Vždyť poprvé zazněla v kinu naše mateřština a česká písnička. Salvy potlesku neutuchaly...“ (K premiérovému ohlasu nutno dodat, že hlavní projekci předcházela nafilmovaný výstup Karla Hašlera, který z plátna přivítal publikum a zazpíval dvě populární písně Hradčany krásné a Když padá v Praze sníh. Na klavír jej provázel autor filmové hudby Erno Košťál.) Opačného názoru byl Lubomír Linhart: „Největší chybou filmu je to, že je zvukový, neboť zvuku se často dělaly zbytečné kompromisy a nebylo ho správně používáno: Tam, kde měl být hlas (na př. výkřik „Maminko!“, „Vzmužte se!“ a pod.) je jenom titulek. Naopak jsou tu mluvené scény, které jsou zbytečné a nevhodné (Tonka zpívá píseň; Pištělkův výstup opilce, vtipný a dobře nahráný, ale do filmu nepatřící...)“ (Signál). Jinak kritika unisono vysoce ocenila herecké obsazení a výkony hlavních představitelů a dále „fotografii“, která „vyniká invencí a dobrou technikou“ (Národní osvobození).

Tonka Šibenice je vrcholným dílem režiséra (scenáristy, herce, producenta) Karla Antona (1898 – 1979), který na sebe upozornil již adaptacemi stejnojmenné novely Karla Hynka Máchy *Cikáni* (1921) a lyrické prózy Viléma Mrštíka *Pohádka máje* (1926). Po úspěchu *Tonky Šibenice* se Anton znovu vrátil k námětu E. E. Kische a roku 1931 uvedl adaptaci Kischeho stejnojmenného románu *Aféra plukovníka Redla*. Od roku 1933 Anton trvale působil v zahraničí.

I když se tvůrci *Tonky Šibenice* nevyhnuli dobově příznačným dramaturgickým schémátům a sentimentu, Antonova formálně vynalézavá a stylová režie, fotogenické kvality obrazu a pozoruhodné herecké kreace činí z tohoto díla umělecky hodnotný počín. V dobovém kontextu českého filmu rozvíjí snímek linii sociálně soucitných melodramat ovlivněných kammerspielem (viz *Batalion* Přemysla Pražského, 1927) a současně využívá prvků žánru poetického, lyrického filmu, založeného právě Karlem Antonem. Historicky představuje mezník v přechodu od němého ke zvukové éře a v tomto smyslu má v české kinematografii obdobný význam

jako *Jazzový zpěvák* v kinematografii americké. Film získal uznání i v zahraničí: v Německu byl uváděn pod názvem *Die Galgentoni* a ve Francii jako *Tonischka*.

Česká verze filmu se nedochovala, v NFA je dnes k dispozici pouze ozvučená verze s francouzskými titulky a mezititulky, se synchronizovanou původní hudbou a s jedním francouzsky zpívaným výstupem hlavní protagonistky.

O zvukový remake *Tonky Šibenice* usiloval později Otakar Vávra. Na počátku roku 1938 napsal spolu s Karlem Čapkem scénář a pro úlohu odsouzence měl být angažován Zdeněk Štěpánek. Nastávající válka však tyto plány zhatila. K témuž námětu se ještě jednou vrátil roku 1969 režisér Vladimír Čech, i tentokrát zůstalo jen u literární podoby scénáře (viz Václav Merhaut).

BIBLIOGRAFIE: E. E. Kisch, *Die Himmelfahrt der Galgentoni*. Prager Tagblatt, 20. 2. 1921. E. E. Kisch, *Nanebevstoupení Tonky Šibenice*. In: *Tržiště senzací. Sebrané spisy E. E. Kische*, sv. 4, Svoboda, Praha 1952. ● *První český zvukový film „Tonka Šibenice“*. Filmový kurýr 4, 1930, č. 4 (24. 1.), s. 4. ● Benno Vigny, *Francouzský spisovatel o úspěchu filmu „Tonky Šibenice“*. Národní listy 70, 25. 2. 1930, č. 55, s. 3. ● vo, *Nadšené přijetí prvního českého zvukového a mluvícího filmu „Tonka Šibenice“*. Filmový kurýr 4, 1930, č. 9 (28. 2.), s. 1. ● r. r., *Karl Anton stellt vor: Tonka Šibenice als Tonfilm im „Alfa“*. Prager Tagblatt 55, 28. 2. 1930, č. 51, s. 3 – 4. ● J. V. Š., *Tonka Šibenice – první český zvukový film*. České slovo 22, 1. 3. 1930, č. 52, s. 5. ● u, *První český zvukový a mluvící film*. Lidové noviny 38, 1. 3. 1930, č. 110, s. 5. ● Havert, *Tonka Šibenice*. Venkov 25, 1. 3. 1930, č. 52, s. 7 – 8. ● -frá-, *První český zvukový film*. Národní osvobození 7, 2. 3. 1930, č. 60, s. 3. ● hc, *První český zvukový film*. Ráno, Pondělník Národních listů 7, 3. 3. 1930, č. 9, s. 2. ● jt, *Úspěch Tonky Šibenice*. Večerník Práva lidu 4. 3. 1930. ● Lht [Lubomír Linhart], *Tonka Šibenice*. Signál 2, 1929 – 1930, 7. 3. 1930, č. 24, s. 2. ● Václav Merhaut, *Egon Erwin Kisch und der Film*. Brücken: Germanistisches Jahrbuch DDR–ČSSR, 1985/86. Praha 1986.

Jiří Voráč